

mahmil (çoğulu mehâmil) ticaretiyle uğraştığı için onun soyundan gelenler Mehâmilî nisbesiyle anılmıştır. Hadis öğrenimine 244 (858) yılında Bağdat'ta Muhammed b. Yezîd er-Rifâî'nin yanında başlayan Mehâmilî ayrıca Hammâd b. İshak, Ya'kûb b. İbrâhim ed-Devrakî, Buhârî, Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe, Zübeyr b. Bekkâr, İbnü'l-Bâğandî, İbn Vâre gibi muhaddislerden hadis dinledi. Kendisinden hadis alanlar arasında Taberânî, Dârekutnî, Da'lec b. Ahmed, Muhammed b. Ömer el-Bağdâdî ve İbn Cümey' el-Gassânî yer almaktadır. Mehâmilî yirmî beş yaşında Kûfe kadısı oldu ve altmış yıl bu görevde kaldı. Kûfe kadılığı yanında Fars bölgesinin kadılığı da kendisine verildi. Ömrünün sonlarına doğru görevinden ayrılarak hadis rivayetiyle meşgul oldu. Kûfe'deki evi fıkıh konularının müzakere edildiği bir ilim meclisi haline gelmişti. Mehâmilî 22 Rebîülâhîr 330 (14 Ocak 942) tarihinde Bağdat'ta vefat etti.

Döneminin önde gelen muhaddis ve fakihlerinden kabul edilen Mehâmilî alçak gönüllüğü ve takvâsıyla tanınmıştır. Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr ve İzzeddin İbnü'l-Esir, Mehâmilî'nin Şâfiî mezhebine mensup olduğunu ifade etmekle birlikte diğer kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgi mevcut değildir. *Şahîh-i Buhârî*'nin birçok râvisi arasında eseri sonraki nesillere aktaran beş râviden biri olan Mehâmilî, *Şahîh-i Buhârî*'yi semâ yoluyla değil Buhârî'nin Bağdat'taki imlâ meclislerinde aldığı ve hatalı bir nüsha meydana getirdiği için rivayeti fazla rağbet görmemiştir.

Eserleri. 1. *el-Emâlî* (nşr. İbrâhim İbrâhim el-Kaysî, Amman 1412/1991). *el-Eczâ'ü'l-Mehâmilîyyât*, *Eczâ'ü'l-Mehâmilî*, *el-Mehâmilîyyât* diye de anılan ve emâlî türünün en tanınmış örnekleri arasında yer alan eser farklı konulara dair 533 hadis ihtiva etmektedir. 2. *Kitâbü'd-Du'â'* (nşr. Mes'ûd Abdülhamîd Muhammed es-Sa'dûnî, Beyrut 1995; nşr. Amr Abdülmü'min, Kahire 1993). Hz. Peygamber'in yolculuk sırasında yaptığı ya da yapılmasını tavsiye ettiği duaları ihtiva eden bir hadis cüzü olup Nevzat Sabri Akın bununla ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). Mehâmilî'nin ayrıca *Şalâtü'l-İdeyn* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmû', nr. 90/10) ve *Hadîs* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmû', nr. 66/7, 78/9, 94, 115) adlı çalışmaları vardır. İbnü'n-Nedîm, onun *Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkıh* adlı bir eserinin bulunduğunu söylemekle bir-

likte (*el-Fihrist*, s. 288) eserin günümüze ulaşmış olduğunu bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehâmilî, *el-Emâlî* (nşr. İbrâhim İbrâhim el-Kaysî), Amman 1412/1991, neşredenin girişi, s. 15-49; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 288; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 19-20; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 327-328; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 392; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 258-264; Safedî, *el-Vâfi*, XII, 341-342; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 203-204; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 345; *Keşfü'z-zunûn*, I, 588; Abdülazîz ed-Dihlevî, *Bustânü'l-Muhaddisîn* (trc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 138; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 168, 174; a.mlf., *GAS* (Ar.), I, 357-358; Nevzat Sabri Akın, *Mehâmilî ve "Kitâbü'd-dua" İsimli Hadis Cüzü* (yüksek lisans tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan İbn Selmân – Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-muşannefâtü'l-vâride fi Fethi'l-bârî*, Riyad 1412/1991, s. 80; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DîA*, VII, 116.

KÂMİL YAŞAROĞLU

MEHÂRİC

(bk. HİYEL).

el-MEHÂRİC

(المخارج)

Hiyel ile ilgili olarak günümüze ulaşan ilk eser.

Hile-i şer'iyyeye dair eser yazma geleceğinin müctehid imamlar döneminde başladığı o sıralarda cereyan eden konuyla ilgili tartışmalardan anlaşılmaktadır. İçinde anılan şahıslar ve muhtevası o devre yakın bir tarihte yazıldığı kanaatini uyandıran *el-Mehâric fi'l-hiyel*'in, alnında günümüze ulaşan ilk kitap olduğu ilim çevrelerinde genel olarak kabul edilmektedir. Fakat eserin kimin tarafından telif edildiği tartışma konusudur. Carl Brockelmann ve Fuat Sezgin, bu kitabı hem Ebû Yûsuf'un hem İmam Muhammed'in eserleri içinde zikretmekte, Sezgin ayrıca eserin Ebû Hanîfe'nin telifi ve Ebû Yûsuf'un rivayeti olabileceğini belirterek Ebû Hanîfe'ye nisbet etmektedir. *el-Mehâric*'i neşreden Joseph Schacht eserin İmam Muhammed'e ait olduğundan şüphe duymamakta, Henri Lamens, M. Menâzir Ahsen, Muhammed ed-Desûki gibi araştırmacılar da bu görüşe katılmaktadır. E. Pröbster ile August Fischer gibi bazı araştırmacılar ise bunu isabetli bulmamaktadır.

Ebû Hanîfe'nin hiyelle ilgili bir eser yazıp yazmadığı tartışmalıdır. Diğer mezhep âlimlerine ait kitapların bazılarında onun hiyelle ilgili bir kitap kaleme aldığı ve bu kitapta bir müslümanı dinden çıkaracak ölçüde İslâm'ın esaslarına aykırı hilelerin yer aldığı iddia edilmekle birlikte (Hatîb, XIII, 426, 427) bunun mezhep taassubundan ve Ebû Hanîfe'nin ictihadlarının bağlamından kopararak kullanılıp sonucun da kendisine mal edilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır (bk. HİYEL). Meselâ Ebû Hanîfe'nin kadının irtidadı halinde nikâhının düşeceğine dair ictihadı zamanla, "Kocasından ayrılmak isteyen kadın irtidat edebilir" şekline dönüşmüş, bir dönem Semerkant bölgesinde kocasından kurtulmak isteyen kadınlar böyle bir yola başvurmuştur (Yahyâ b. Ebû Bekir el-Haneffî, vr. 75^b-76^a); "Küfrü teklif küfrü gerektirir" görüşüne sahip olduğu halde Ebû Hanîfe bu yanlış uygulamanın sorumlusu olarak gösterilmiştir. Ona nisbet edilen kitabın İslâm'ın temel esaslarına aykırı hileler yanında böyle bir tavsiyeyi de ihtiva ettiği ve tepkiyi daha çok bu yüzden çektiği dikkate alınırsa Ebû Hanîfe'nin adının sonradan bu kitaba eklendiği tahmin edilebilir (geniş bilgi ve tartışmalar için bk. Köse, s. 29-37). Şu ana kadar Ebû Hanîfe'ye ait olduğu kabul edilebilecek bir hiyel kitabının ortaya çıkarmış ve talebeleri veya güvenilir râvilerce sahih bir isnadla böyle bir kitabın rivayet edildiğinin tesbit edilmemiş olması (M. Zâhid Keversî, *Te'nibü'l-Hatîb*, s. 77), *el-Mehâric fi'l-hiyel*'in ona ait olabileceği iddialarının da isabetli olmadığını göstermektedir. Nitekim bu eserle birlikte diğer bazı önemli hiyel kitaplarını neşreden ve bu alandaki çalışmalarıyla tanınan Joseph Schacht da Ebû Hanîfe'ye ait bir hiyel kitabı bulunmadığını ifade etmektedir (*Isl.*, V [1926], s. 221). Ayrıca *el-Mehâric fi'l-hiyel*'in birçok yerinde görüşlerin kendisine nisbeti münasebetiyle kullanılan ifadeler (meselâ bk. s. 12, 13, 18, 19, 23, 28, 31, 35, 48, 49, 65) eserin bir başkasına ait olduğunu göstermektedir.

Ebû Yûsuf'un hiyelle ilgili bir kitap yazdığı bazı kaynaklarda ifade edilmektedir (Câhiz, III, 11-12; Hassâf, s. 88; İbn Hacer, XII, 326), *el-Mehâric*'in de ona ait olduğu konusunda bazı iddialar bulunmaktadır. Bir kısım kütüphane kataloglarında da Ebû Yûsuf adına kayıtlı olan (Köse, s. 37) ve günümüze ulaşmış bulunan bu kitabın sonunda eser ona nisbet edilmektedir (*el-Mehâric*, s. 86, vr. 190^b). Ancak kitapta kendisinden nakledilen hile hükümleri bu-

lunmakla birlikte tamamı ona ait değildir. Ayrıca Ebû Hanîfe ile ilgili ifadelerde olduğu gibi bazı görüşlerin Ebû Yûsuf'a nisbeti vesilesiyle kullanılan ifadeler (s. 12, 23, 35, 36, 45, 67, 68, 81) kitabın ona aidiyetini güçleştirmektedir. Bazı araştırmacılar da kaynaklarda Ebû Yûsuf'a nisbet edilen hiyel kitabının kayıp olduğunu söylemektedir (Ali Hasan Abdülkâdir, s. 239; Schacht, *Isl.*, V [1926], s. 217).

el-Mehâric'in İmam Muhammed'e nisbeti konusunda da ilk dönemlerden itibaren tartışmalar mevcuttur. Kaynaklarda iki talebesinden çelişkili iki görüş nakledilmektedir. Kendisinin eserlerini rivayet eden Ebû Süleyman el-Cûzcânî onun böyle bir kitap yazmadığını (İbn Nüceym, IV, 219), bu iddianın Hanefî ulemâsını küçük düşürmek için yapılmış bir iftiradan ibaret olduğunu söylemekte (Serahsî, XXX, 209), sözü edilen kitabın kime ait olduğu kendisine sorulduğunda da "Kerh sahafları" (Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *en-Nevâzil*, vr. 355^{a-b}, *Üyûnû'l-me-sâ'il*, s. 205), "Kerhli bir sahaf" (Saîd b. Ali es-Semerkindî, vr. 163^b), "Bağdat sahafları" (Serahsî, XXX, 209), "Varrâk adında bir şahıs" (Kureşî, III, 576) dediği rivayet edilmektedir. İbn Semâa'nın bizzat İmam Muhammed'in, "Bu kitap bizim değildir, bizim kitaplarımız arasına karıştırılmıştır" dediği yönündeki rivayeti bu görüşü destekler niteliktedir (Zehebî, *Menâkıbû'l-İmâm Ebi Hanîfe*, s. 54; *Beyânü zağ-lil'-ilm*, s. 15; M. Zâhid Kevserî, *Hüsnü't-tekâdî*, s. 85; *Bülâğu'l-emânî*, s. 83). Kâtib Çelebi de onun eserleri içinde böyle bir kitaptan bahsetmemektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 694-695).

İmam Muhammed'in diğer bir talebesi olan Ebû Hafs el-Kebîr hocasının böyle bir eser telif ettiğini söylemekte, Serahsî de bu görüşü tercih etmektedir (*el-Meb-sû't*, XXX, 209). Ebû Bekir b. Muhammed b. Hamza es-Semerkindî'nin hocasından rivayetle böyle bir kitaptan söz etmesi (Saîd b. Ali es-Semerkindî, vr. 164^a), İbnü'n-Nedîm'in İmam Muhammed'in eserleri içinde *Kitâbü'l-Hiyel*'i de sayması (*el-Fihrist*, s. 257), İbn Kayyim el-Cevziyye'nin câiz gördüğü hilelere örnek verirken bunlardan bazılarının İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-Hiyel*'inde yer aldığını söylemesi (*İ'lâmü'l-muvakki'*, III, 383) ve Safedî'nin bir olay münasebetiyle İmam Muhammed'e ait bir hiyel kitabından söz etmesi (*el-Vâfi*, II, 334) bu görüşü desteklemektedir. Bazı araştırmacılar Ebû Hafs rivayetinin Hâkim eş-Şehîd tarafından

ihhtisar edildiğini ve Serahsî'nin *el-Meb-sû't*'undaki "Kitâbü'l-Hiyel" in bu ihtisarin şerhi olduğunu belirtmektedir (M. Ebû Zehre, s. 419; Ali Hasan Abdülkâdir, s. 239; Schacht, *Isl.*, V [1926], s. 217). Bazı araştırmacılar ise İmam Muhammed'in iki talebesinin farklı kitaplardan söz ettiğini, Cûzcânî'nin üzerinde durduğu kitabın İslâm hukukunun ruhuna aykırı hükümler taşıyan bir eser olduğunu, Ebû Hafs'ın bahsettiği kitabın ise fikhî problemler için dinin özüne muhalif olmayan çıkış yolları gösteren bir eser olduğunu söylemektedir (M. Ebû Zehre, s. 419; M. Zâhid Kevserî, *Hüsnü't-tekâdî*, s. 86).

Klasik fıkıh literatüründe İslâm'ın özüne aykırı hükümler içeren ve hafifmeşrep kimselerin elinde dolaşan bir hiyel kitabından bahsedilmekte ve bu eser açıkça küfre sebebiyet veren, hakkı iptale götüreren, batılı hak gösteren, şer'î vecibeleri düşüren, dinin maksatlarına ters düşen hileler ihtiva etmesi sebebiyle şiddetle eleştirilmektedir (Köse, s. 32-34; Baktır, sy. 2 [1986], s. 79). Ancak bunu diğer mezhep imamı gibi Hanefî mezhebi imamlarından herhangi birine nisbet etmek mümkün değildir. Çünkü onların bu konudaki görüşleri kaynaklarda açık bir şekilde yer almaktadır. Böyle bir kitabı bazı âlimlerin Hanefî mezhebi imamlarına nisbet etme eğilimi göstermelerinin sebebi ise onların meşrû çözüm yolu bulma noktasındaki becerileriyle tanınmalarının yanı sıra kötü niyetli bazı insanların Hanefî ictihadlarını amaçlarına ulaşmak için gerçek bağlamından çıkararak kullanmaları ve bunun da mezhebe mal edilmesi olmalıdır.

Elde bulunan *el-Mehâric fi'l-hiyel*'in İmam Muhammed'e ait olduğu konusunda yaygın bir kanaat vardır. Eseri neşreden Joseph Schacht, kitabın nikâh bölümünde "Muhammed dedi" ibaresini kullanarak (s. 48, vr. 180^b) İmam Muhammed'in kendisini müellif olarak takdim ettiği ve Serahsî'nin *el-Meb-sû't*'undaki "Kitâbü'l-Hiyel" ile *el-Mehâric fi'l-hiyel* arasında muhteva, üslup ve tertip-tanzim bakımından benzerlik bulunduğu gerekçesiyle bu kitabın İmam Muhammed'e ait olduğunda ısrar eder (Schacht, *Isl.*, V [1926], s. 217; *Islamica*, VI [1933], s. 260). E. Pröbster ise Schacht'ın bu konuyu ciddi şekilde tedkik etmediği, İmam Muhammed'in *el-Aşl* adlı eseri veya *el-Meb-sû't* ile karşılaştırarak ele alması gerekirken bunu ihmal ettiği kanaatindedir; zira ona göre *el-Meb-sû't*'un "Hiyel" bölümü ile diğer konuları arasında bir paralellik bu-

lunmakta ve bu da "Kitâbü'l-Hiyel" in diğer konuların bir hulâsası olabileceğini göstermektedir (Pröbster'in bu konuda ileri sürdüğü diğer iddia ve deliller ile Schacht'ın cevapları hakkında bk. *Islamica*, V [1932], s. 583-584; *a.g.e.*, VI [1933], s. 260-261, 263). A. Fischer, Schacht'ın delillerinin geniş ölçüde dikkatten uzak bulunduğunu söyleyerek (*a.g.e.*, VI [1933], s. 342) kitabın İmam Muhammed'e ait olduğu fikrine katılmaz ve bu konudaki tartışmada Pröbster'i haklı bulur. Henri Lammens ise kitabın eski bir eser olduğunu ve hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde İmam Muhammed'e ait bulunduğunu iddia eder (*el-Mesrik*, XXIX [1931], s. 643).

İmam Muhammed'in zâhirü'r-rivâye kitaplarından *el-Aşl fi'l-fürû'* da hacimli sayılabilecek bir hiyel bölümü mevcut olup (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 90, IV, vr. 1^b-19^b) *el-Mehâric fi'l-hiyel* in konuları ve özellikleriyle büyük benzerlik arzettiği dikkati çekmektedir. Ancak hem bu eserin hem *el-Aşl*'daki hiyel bölümünün İmam Muhammed'e nisbetini güçleştiren ve büyük ölçüde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in bazı görüşlerinden hareketle sonradan derlendiği intibai veren bazı ipuçları vardır. Serahsî, İmam Muhammed'in hiyelle ilgili kitabının Abdullah b. Büreyde'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadisla başladığını (*el-Meb-sû't*, XXX, 210) ve "Bâbü nikâhi's-şübehe" ile sona erdiğini (XXX, 244) bildirmektedir. Halbuki söz konusu hadis *el-Mehâric fi'l-hiyel*'de dördüncü sayfada on dokuzuncu meselede, nikâhla ilgili bahis ise kitabın ortalarında yer almaktadır (s. 48; vr. 180^b). *el-Aşl*'daki hiyel bölümünün başlangıcı Serahsî'nin tesbitine uyarsa da bitişi çok farklıdır (vr. 8^b). Yine *el-Mehâric fi'l-hiyel*'de yer alan bazı ayrıntılar *el-Aşl*'daki hiyel bölümünde yoktur. Ayrıca İmam Muhammed şüf'a hakkını hileye başvurarak düşürmeyi ya da şeffin şüf'a hakkına rağbetini azaltacak davranışlarda bulunmayı tahrîmen mekruh sayar (Serahsî, XXX, 240), bu ise ona göre haramı ifade eder. Halbuki hem *el-Mehâric fi'l-hiyel*'de (s. 80-84; vr. 189^a-190^a) hem *el-Aşl*'daki hiyel bölümünde (vr. 16^b-17^b) şüf'ayı düşürmeyle ilgili hilelere yer verilmektedir. Bunun dışında *el-Mehâric fi'l-hiyel* ve *el-Aşl*'daki hiyel bölümünün tertibi, düzeni ve bazı ifadeleri de her iki eserin sonradan derlendiği izlenimi vermektedir. Konuların ele alınışında geleneksel disiplinden uzak bir dağınıklık göze çarpmakta ve sistematik bütünlük gö-

rünmemektedir. Yine, "Ebû Hanîfe ve ashabının görüşlerine gelince" (*el-Mehâric*, s. 36; vr. 177^a; *el-Aşl*, IV, vr. 7^a); "Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed bu hadisle amel ediyordu" (*el-Aşl*, IV, vr. 8^b); "Ya-küb (Ebû Yûsuf) ve Muhammed üç günden daha fazlasını câiz görüyorlardı" (*el-Mehâric*, s. 39); "Bu bize göre câizdir. Ebû Yûsuf'a göre de câizdir. İmam Muhammed câiz olmadığını söylemektedir" (*el-Mehâric*, s. 34; vr. 176^b) gibi ifadeler bu eserlerin başkası tarafından derlendiğine büyük ölçüde delâlet etmektedir. Hatta "Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un kavline kıyasla şöyle şöyle yapabilir" (*el-Aşl*, IV, vr. 7^b; *el-Mehâric*'de sadece Ebû Yûsuf'un adı geçmektedir, s. 55) şeklindeki ifade bazı görüşlerin daha sonra tahrîc yoluyla ortaya konulduğunu, "fukahadan bazıları" gibi (meselâ bk. *el-Mehâric*, s. 32; *el-Aşl*, IV, vr. 6^b, 7^a) mezhep imamlarının kullanması âdetten olmayan ve daha çok ileriki zamanlara ait ifadelerde her iki eserin mezhep imamları devrinden sonraya ait olduğu düşüncesini destekler mahiyettedir. Eserlerin rivayet düzeninde de bir tutarlılık görünmemektedir. Birbirinden farklı bir dizi isnad ihtiva etmekte, çok defa bu zincir bırakılmakta ve doğrudan hileler verilmektedir. *el-Mehâric fi'l-hiye'l*'de Ebû Yûsuf'tan nakledilen hileler *el-Aşl*'daki hiyel bölümünde doğrudan doğruya kaydedilmektedir. Bütün bunlar, *el-Mehâric fi'l-hiye'l* ile *el-Aşl*'daki hiyel bölümünün sonradan derlendiği fikrini güçlendirmektedir.

Kitap nikâh akdinin yanı sıra yemin, nezir, talâk gibi tek taraflı iradeyle bağlayıcı kabul edilen tasarruflardaki hilelerle başlar ve bunlar diğer konuların arasında yemiden ele alınır. Eserin büyük bölümünü bu alanlardaki hileler oluşturur. Kitabın özellikle bu mevzularla başlaması ve bu tür hilelere ağırlık vermesinin sebebi, Emevî halifelerinin kendilerine biat etmek istemeyen halktan yeminle biat alma yoluna başvurmaları (Süyûtî, s. 201) ve halkın tehdit altında verdiği bağlılık sözünden dönmesini engellemek için bu biatı Hanefîler'ce ikrah halinde geçerli kabul edilen talâk, köle âzadı, bütün mallarının Allah yolunda sadaka olmasını nezretme gibi ciddi sonuçlar doğuracak hukukî tasarruflarla pekiştirme yoluna gitmesi (İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, XXXIII, 36-37; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 74) olmalıdır. Bundan dolayı eser, ikrah halinde bu tür tasarrufların "inşallah" şeklindeki istisna ifadesiyle geçersiz hale getirilebileceğini ifade eden hilelerle baş-

lar ve bu tür hileler kitapta geniş yer tutar. Yine bazı âlimlerin idarecilerin zulmünden korunmak için başvurdukları hileler de eserde yer alır (meselâ bk. s. 6-7). Bunun dışında eser içäre, hibe, vekâlet, sulh, kefâlet, alışverişler, vasiyet, şirket, havâle, şûfa ve cinayet konularındaki hilelere de yer verir.

el-Mehâric, Joseph Schacht tarafından sonuna Serahsî'nin *el-Mebsû't*'undaki "Kitâbü'l-Hiyel" bölümü eklenerek 1930 yılında Leipzig'de basılmış, aynı baskı ofset yoluyla Bağdat'ta (Mektebetü'l-müsennâ) ve İstanbul'da (Ahmet İhsan Matbaası) tekrarlanmıştır. Pröbster bu neşirde birçok okunuş hatası tesbit etmiş (*İslamica*, V [1932], s. 584-585), Schacht ise ikisi dışında bunların okunuş hatası değil baskı hatası olduğunu belirtmiştir (*a.g.e.*, VI [1933], s. 262).

BİBLİYOGRAFYA :

el-Mehâric fi'l-hiye'l (nşr. J. Schacht), Leipzig 1930, s. 7, 8, 12, 13, 18, 19, 23, 26, 28, 31, 32, 35, 36, 39, 45, 48, 49, 65, 66, 67, 68, 77, 81, 84, 86; a.e., Süleymaniye Ktp., Molla Çelebi, nr. 57; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Aşl fi'l-fürû'*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 90, IV, vr. 1^a-19^b; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayeân*, III, 11-12; Hassâf, *Kitâbü'l-Hiyel*, Kahire 1314, s. 88; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *en-Nevâzil*, Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 224, vr. 355^a-b; a.mlf., *'Uyûnû'l-mesâ'il* (nşr. Seyyid M. Mühennâ), Beyrut 1419/1998, s. 205; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüddü), s. 257; Yahyâ b. Ebû Bekir el-Hanefî, *Eşîrû'l-melâhîde*, Bekir Topaloğlu özel kitaplığı, vr. 75^a-76^a; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 324, 355, 369-370, 426, 427, 428; Serahsî, *el-Mebsû't*, XXX, 209, 210, 240, 243, 244, 304; Saïd b. Ali es-Semerkandî, *Cennetü'l-ahkâm ve cünnetü'l-hişâm*, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1186/3, vr. 163^b, 164^a, 171^a; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXIII, 36-37; a.mlf., *İkâmetü'd-delîl 'alâ ibtâli'l-tahtîl (el-Fetâvâ'l-kubrâ III. cilt içinde)*, Kahire 1385/1965, s. 168-170; Zehebî, *Menâkıb-ü'l-İmâm Ebî Hanîfe* (nşr. M. Zâhid Kevserî - Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1366, s. 54; a.mlf., *Beyânü zağlî'l-ilm* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Dimaşk 1347, s. 15; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlmü'l-muvakkât*, Beyrut, ts. (Dârü'l-cil), III, 74, 176-178, 383; Safedî, *el-Vâfi*, II, 334; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, III, 576; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), XII, 326; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1384/1964, s. 201; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Hamevî, *Ğamzû 'uyûnî'l-beşâ'ir* içinde), Beyrut 1405/1985, IV, 219; Keşfü'z-zunûn, I, 694-695; Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Kavâ'id fi 'ulûmî'l-hadîs* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1392/1972, s. 446-447; Brockmann, *GAL Suppl.*, I, 288, 291; M. Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, Kahire 1366/1947, s. 417-418, 419; Ali Hasan Abdülkâdir, *Naẓra 'âmme fi târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Kahire 1965, s. 239; Sezgin, *GAS*, I, 421, 431; M. Zahid Kevserî, *Hüs-nü't-tekdâfi fi sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî*, Kahire 1388/1968, s. 85, 86; a.mlf., *Bulâğu'l-emânî*, Kahire 1388/1969, s. 83; a.mlf., *Te'nî-*

bû'l-Hatîb, Beyrut 1401/1981, s. 77; J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1971, s. 81; a.mlf., "Die arabische hijal literatur", *Isl.*, V (1926), s. 217, 221; a.mlf., "Sprechsaal, zu Islamica", *Islamica*, VI, Leipzig 1933, s. 260-263; a.mlf., "Fî Târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî-II", *el-Mesriq*, XXXIII/3, Beyrut 1935, s. 363, 365; a.mlf., "Fî Târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî-III", a.e., XXXIII/4 (1935), s. 551-552; a.mlf., "a'l-Hiyal", *El²* (İng.), III, 512; M. Manazir Ahsan, *Social Life under the Abbasids*, London 1979, s. 21; Muhammed ed-De-sûkî, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, Devha 1407/1987, s. 181, 183; Saffet Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, İstanbul 1996, s. 28-48; H. Lammens, "el-Hiyel ve'l-mehâric", *el-Mesriq*, XXIX (1931), s. 642-643; E. Pröbster, "Bücherbesprechungen-Notices of Book", *Islamica*, V (1932), s. 581-585; a.mlf., "Sprechsaal, zu Islamica", a.e., VI (1933), s. 260-265; A. Fischer, "Sprechsaal", a.e., VI (1933), s. 341-342; Mustafa Bakır, "İslâm Hukukunda Hile-i Şer'iyye", *İslâmî Araştırmalar*, sy. 2, Ankara 1986, s. 79-82.

SAFFET KÖSE

MEHÂSİNÜ't-TE'VİL

(محاسن التأويل)

Cemâleddin el-Kâsımî'nin

(ö. 1914)

Kur'an-ı Kerîm tefsiri.

Daha çok *Tefsîrû'l-Kâsımî* olarak bilinen eserin mukaddimesinde müellif Kur'an'da mevcut ilim ve fenleri öğrenmek, ondaki sırları keşfetmek için büyük bir çaba gösterdiğini, ömrünün çoğunu bu uğurda harcadığını belirtmiş, bu amaçla daha önce yazılmış tefsirleri incelediğini, hepsinin kendi çapında Kur'an'ın maksatlarını araştırarak ortaya bir şeyler koymaya çalıştığını söylemiştir. Ancak Kur'an'ın mâna derinliklerinin tefsirlere sığmayacak kadar engin, sırlarının ve hikmetlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu gören müellif ona hizmet amacıyla müfessirlerin safında yer almak istemiş ve 1316 yılı Şevval ayında (Şubat 1899) tefsirini yazmaya başlamıştır.

Eserin I. cildi tefsir usulüne ayrılmış olup usulün ana konuları "kâide" başlığıyla verilmiş, ayrıca "fasıl" ve "matlab" alt başlıkları altında incelenmiştir. Burada müellif, çeşitli görüşleri naklederken çoğunlukla bunları yorumlamasa da tercihi bu görüşleri veriş şekline anlaşılmaktadır. İkinci cüzden başlayan tefsir metninde önce tefsir edilen sûrenin mushaftaki sıra numarası, adı ve adlandırma sebebi açıklanmış, Mekki veya Medeni olduğu, âyet sayısı belirtilmiş, sûrelerin faziletine dair hadisler kaynaklarıyla birlikte zikredilmiştir. Âyetlerin tek tek veya grup-